

УДК 808. 26 (053)

В.І.РАГАЎЦОЎ, А.М.ШУБАДЗЁРАВА

АСАБЛІВАСЦІ ЎЖЫВАННЯ КАЛАМБУРАЎ У БЕЛАРУСКАЙ ДРАМАТУРГІІ XVI – першай паловы XX ст.

Каламбур як маўленчая фігура, заснаваная на двухсэнсавасці, і як дзейсны сродак камічнага ў беларускай драматургіі пачаў ужывацца на самых ранніх этапах яе развіцця – у інтэрмедыях да школьнай драмы, батлейкі, у народнай драме. Большасць каламбураў утворана на аснове наўмыснага скажэння слоў.

Так, у інтэрмедыі “Селянін і студэнт” каламбуры будуецца на абыграванні невядомых селяніну іншамойных слоў:

Студэнт. Ці не хочэш быць **матэматыкус**?

Селянін. *Гэта, гэта **матаць на ус**, гавары больш.*

Даволі часта каламбур ужываюцца і ў такіх інтэрмедыях, як “Селянін і вучань-уцякач”, “Літарат, селянін і самахвальскі”, у інтэрмедыях да драм М.Даўгалеўскага “Уладатворны воблік”, “Камічнае дзеянне”, а таксама ў інтэрмедыях да драмы “Духоўнае прычасце святых Барыса і Глеба”:

Другі вучань. *Ведзь, хлопе, жэ не една ту дзісь бендзе **сцэна**.*

Гарбар. *І я бачу, што стаіць тут не адна **сцяна**.*

Першы вучань. *Але, глупчэ, вшак відзім, жэ ест **просцэніум**.*

Гарбар. ***Просценька** стаяць **сцены**, і мы разумеем.*

Другі вучань. *Але, патиш, дурны хлопе, вшак **сінопсэс в рэнку**.*

Гарбар. *Сам ты **свінапас**, ды не мой **сыноч, Галенку**.*

Інтэрмедыя да драмы “Духоўнае прычасце святых Барыса і Глеба”

Каламбур пабудаваны адным спосабам – на аснове народнай этымалогіі: цяжкія для ўспрымання словы, часцей іншамоўныя, замяняюцца на больш зразумелыя, блізкія гучаннем, але розныя паводле сэнсу (**сцэна** – **сцяна**, **просцэніум** – **просценька сцены**, **сінопсэс в рэнку** – **свінапас сыноч Галенку**).

У інтэрмедыі да драмы М.Даўгалеўскага “Камічнае дзеянне” супастаўляюцца ў адным кантэксце ўласны назоўнік **Рак** і блізкае паводле гучання слова **ракам**, што выклікае ў слухача дасціпны смех:

Пархом. *А мая ж нія чы будзе вжэ полем?*

Астраном. *Пачне, як впадзе знак планеты **Рака**.*

Мужык. ***Швідэнко становісь остроному ракам**.*

Апрача паранамастычных, у старажытных інтэрмедыях зрэдку сустракаюцца каламбур, пабудаваныя на абыгрыванні фразеалагізмаў. У такіх каламбурах фразеалагічная адзінка ўспрымаецца не як устойлівае спалучэнне слоў, а літаральна. У выніку разбураецца сэнсавая цэласнасць фразеалагізма, агаляецца яго ўнутраная форма:

Студэнт. *Але **душа** зэ **мне вылезе**.*

Селянін. *Што гэта плячэш, я завязаў добра, а мех усюды цэлы, нідзе дзіркі нет, не вылезе душа, не вылезе, сядзі гэта, утай дух: ідзе хтось.*

Селянін і студэнт-уцякач

Абмежавана ўжываюцца каламбур і ў батлейцы, якая “была густа пераплецена інтэрмедыямі і паслядоўна прытрымлівалася размежавання “высокага” і “нізкага” [1: 32]. Гэта можна растлумачыць у першую чаргу тым, што ў батлейку ўваходзілі песні і сцэны рэлігійнага зместу. Батлейкавыя каламбур амаль не адрозніваюцца ад каламбураў у інтэрмедыях да школьных драм. Часцей за ўсё ўжываюцца паранамастычныя каламбур, у аснове якіх народная этымалогія:

Тады ўжо ўваходзіць мужык. А ўжо ж трон пусты. Уваходзіць мужык да:

— *А-а, як тут зелена да весела і нешто блішчыць.*

Казак ужо гаворыць:

— *Здэсь **трон** караля!*

— *Якое, паночку, тут **тром**, дак мне тут аднаму няма дзе сесці.*

Казак мужыку гаворыць:

— *Здэсь **прыстол**!*

— *Якое, паночку, **пад стол**. Лезь сабе ты пад стол, а мне і тут добра.*

Батлея

У дыялогу супастаўляюцца словы з блізкім гучаннем, але з рознымі значэннямі: **трон** – **тром**, **прыстол** – **пад стол**. Такое супастаўленне не толькі стварае камічны эфект, але і служыць трапнай маўленчай характарыстыкай персанажа.

Параўнальна рэдка выкарыстоўваюцца каламбур і ў драматургіі канца XVIII

ст. Напрыклад, у драме "Цар Максіміліян" зрэдку сустракаюцца паранамастычныя каламбур, якія ўтвараюцца на аснове абыгрывання ўласных імёнаў: уласны назоўнік (часцей за ўсё імя дзейнай асобы) супастаўляецца з блізкім паводле гучання, але сэнсавы розным словам:

Максіміліян. *Вот пашый майму сыну **Адольфу** на **смерць** траурнае плацце.*

Яўрэй. *Пашыць вашаму сыну **доўгаму** на **смах** плацце.*

Як адзінкавыя ўжываюцца ў гэтай драме каламбур іншых тыпаў – фразеалагічныя і полісемічныя:

Максіміліян. *Старык, пастаў яго на часы!*

Стары. ***Станавісь на часы!***

Яўрэй. *Сто! Палож мне часы, то я стану на часы.*

Трон

У каламбур сэнс устойлівага спалучэння **стаць на часы** ('несці варту') успрымаецца персанажам літаральна, што выклікае ў гледача смех.

Максіміліян. *Пастаў яго, старык, на **калавур**, пушчай калавурыць.*

Стары. *Станавісь, парх, на калавур! Як я служыў 25 лет цару, правіў калавур, цяпер ты паслужы, кагда ты старыка разбіў.*

Яўрэй (бярэ ў старога булаву і ходзіць). *Калавур! Хто там ходзіць з длінным чубуком салодкім? Калавур! (Пры гэтым б'е дзеда булавою і мерыцца ўцячы.)*

Трон

Каламбур будзецца на абыгрыванні полісемічнага слова **калавур** (**каравул**), якое ў кантэксце рэалізуе два значэнні: 'нясенне варты' і 'заклік на дапамогу ў выпадку небяспекі'.

Больш разнастайныя спосабы і прыёмы пабудовы каламбураў у п'есах К.Марашэўскага «Камедыя» і М.Цяцёрскага «Доктар па прымусу». Асабліва пашыраны ў гэтых п'есах полісемічныя і фразеалагічныя каламбур, якія ў пачатковы перыяд развіцця беларускай драматургіі выкарыстоўваліся зрэдку.

Даволі частыя ў гэтых п'есах каламбур, у якіх абыгрываюцца або ўвесь фразеалагізм, або асобныя яго кампаненты:

Савалон. *...Мы вялікія дактары, ураз дамысліць можам, якая ў хворых хвароба. Вам гэта дзіўна, бо вы таму не вучыліся. Але, што да нас, дык мы і **зубы на тым з'елі**.*

Апанас. *Як жа ты, ваца, ужэ хлеб ясі без зубоў, з'еўшы зубы на леках.*

М.Цяцёрскі. Доктар па прымусу

У каламбур абыгрываецца спалучэнне **з'есці зубы**: у першай рэпліцы дыялога яно ўспрымаецца як устойлівае ('набыць вопыт у пэўнай справе'), а ў другой – як свабоднае ('спажыць').

Селянін. *...А Гарасім, хоць мой вялікі непрыяцель, аднак, спадзяюся, што будзець кланяцца, каб я толькі яму на чынш грошы пазычыў. Ды, нет! Не вырвець. **З'есць чорта** – не дам... Не дам, хоць бы і з'еў. Няхай розуму наўчыцца... **І д'ябла ўжо чорт нясець**.*

К.Марашэўскі. Камедыя

У гэтым урыўку першы каламбур будзецца на супастаўленні фразеалагізма **чорта з'есць** і аманімічнага яго кампаненту слова са свабодным лексічным значэннем **з'есць** ('скарыстаць на яду'). Другі каламбур утвараецца шляхам далучэння да аднаго з кампанентаў фразеалагізма (**чорт**) сінанімічнага слова свабоднага ўжывання (**д'ябл**).

У камедыях ужываюцца таксама каламбур, пабудаваныя на супастаўленні значэнняў мнагазначнага слова. Так, у п'есе К.Марашэўскага «Камедыя» для ўтварэння каламбура выкарыстана полісемічнае слова **вялікі** – 'таленавіты, геніяльны' і 'значны па велічыні і памерах'. Рэалізаваць другое значэнне полісеманта дапамагае аўтарская рэмарка:

Савалон. Ах, якім **вялікім** быў гэты чалавек Арыстоцель!

Геронт. Несумненна.

Савалон (падымае высока руку). *Вялікі, вялікі чалавек, які быў вось на столькі вышэй за мяне.*

У полісемічных каламбурах адно са значэнняў мнагазначнага слова можа выяўляцца пры дапамозе слоў-канкрэтызатараў:

Валерый. *Мы завядзём васпана. Ёсць тут адна хворая жанчына, якая згубіла мову.*

Савалон. *Калі сумленна, дык я нідзе не знайшоў гэтай згубленай мовы.*

М.Цяцёрскі. Доктар па прымусу

У першай рэпліцы дыялога слова **згубіць** мае значэнне 'пазбавіцца часткова якіх-небудзь уласцівасцей', у другой яно рэалізуе іншае значэнне ('пазбавіцца чаго-небудзь, пакідаючы, забываючы дзе-небудзь па няўважлівасці'), якое падказваецца антонімам **знайсці**.

Зрэдку ўжываецца каламбур у драматургіі XIX ст., у прыватнасці ў п'есах В.Дуніна-Марцінкевіча. Гэта пераважна фразеалагічныя і аманімічныя каламбуры:

Ціхон. *Як ён на нашу бяду ўсе ўказы і законы як рэпу грызе і не заікаецца.*

Куліна. *Чаго тут дзівіцца? Відаць, судовы чалавек, дык ён на гэтым і зубы згрыз, – такая, бач, парода.*

В.Дунін-Марцінкевіч. Пінская шляхта

У аснове каламбура супастаўленне двух фразеалагізмаў: **як рэпу грызе** ('бойка, гладка, без запінкі') і **зубы згрызці** ('мець вялікі вопыт').

У п'есах В.Дуніна-Марцінкевіча сустракаюцца аманімічныя каламбуры. Так, у п'есе "Ідылія" для пабудовы каламбура выкарыстоўваюцца амаформы **рад** (назоўнік адз. ліку він. склону) і **рад** (кароткі прыметнік):

Навум. *От сядзем сабе ў рад,
каб пан бог быў нам рад.*

Шырока ўжываюцца каламбуры ў драматургіі пачатку XX стагоддзя, асабліва ў камедыях К.Каганца ("Модны шляхцюк", "Двойчы прапілі"), Я.Купалы ("Паўлінка"), У.Галубка ("Пісаравы імяніны", "Суд"), Л.Родзевіча ("Збянтэжаны Саўка"), Ф.Аляхновіча ("Шчаслівы муж"), Е.Міровіча ("Кар'ера таварыша Брызгаліна"). Гэта тлумачыцца тым, што камедыя ў адрозненне ад драмы і трагедыі патрабуе спецыфічных моўных сродкаў для стварэння камічнага. Каламбур як сродак гумару, сатыры, іроніі заўсёды арганічна ўпісваецца ў моўную тканіну камедыйных твораў, узбагачае яе. Таму ў камедыях ён выкарыстоўваецца шырэй, чым у драмах і трагедыях.

У драматычных творах гэтага перыяду сустракаюцца розныя тыпы каламбураў – як лексічныя, так і фразеалагічныя. Сярод лексічных каламбураў найбольш пашыраны полісемічныя, а таксама паранамастычныя і аманімічныя. У полісемічных каламбурах могуць абыгрывацца прамыя і аказіянальныя значэнні мнагазначных слоў:

Мацальскі. Ах, *праўда, у дзірачцы...* (Варушыць ключом, быццам прабуючы адчыніць.) *Але не круціцца, зайржавеў, ці што?*

Гаўдэнт. *Дык алівай памазаць...*

Мацальскі. Ах, *праўда! Добра, я памажу, зараз памажу... Я бы цябе добра памазаў, калі б не баяўся...*

Ф.Аляхновіч. Шчаслівы муж

Каламбур будзецца на супастаўленні значэнняў дзеяслова **памазаць**: прамога ('пакрыць тонкім слоём тлустага') і аказіянальнага ('пабіць').

Паранамастычныя каламбурны часцей за ўсё будуцца на аснове народнай этымалогіі:

Янка. <...> Ды вот яшчэ піша Грышка, што яны яму **ундрыцэра** далі.

Бацька. Што? Ундрыцэра? Эх ты, галава, і клікаць не ўмееш. Адразу відаць, што ў масках не служыў. **Унцер-ахвіцэра**, а не ўндрыцэра.

Янка. Ну, ці **гундаць-ахвіцэра**.

К.Вясёлы. Не розумам сцяміў, а сэрцам

Сярод аманімічных пераважаюць каламбурны, заснаваныя на абыграванні амафонаў – у большасці выпадкаў антрапонімаў (гаваркіх прозвішчаў дзейных асоб) і сугучных ім апелятываў:

Пісар. Сведка нейкі Лаўрэн **Авечка**, пэўна – дурань, калі **авечка**. Ну, а ўрачэбнае сведцельства ёсць... што бараду выдралі і тры зубы выбілі? (Шукае.) Няма. Ну, тады **Гарбуз** пакоціцца назад.

У.Галубок. Суд

У драматычных творах сустракаюцца сінтаксічныя каламбурны, пабудаваныя на аснове аплікацыі двух словазлучэнняў. Так, у п'есе Ф.Аляхновіча "Міхалка" аплікацыйны каламбур утвараецца пры накладанні двух словазлучэнняў (**хадзіць каля дзяўчат і хадзіць каля быдла**) з агульным кампанентам **хадзіць**:

Язэп. А ты ж ня ўмееш сам **каля дзяўчат хадзіць**?

Міхалка. Ня дужа добра, бо дасюль **найбольш каля быдла хадзіў**.

Ф.Аляхновіч. Міхалка

У драматургіі першай паловы ХХ ст. актыўна ўжываюцца фразеалагічныя каламбурны. Многія з іх пабудаваны на супастаўленні фразеалагізма і аманімічнага з ім сінтаксічнага словазлучэння:

Паўлінка. А цяпер... (Ідзе да абразу.) **Пасядзі лепш, саколік, за абразамі. Сядзячы гэтак у бога за плячыма**, менш будзеш мець грэшных думак у галаве, чымся **песцячыся тут** (паказвае на пазуху), у маладой дзяўчыны.

Я.Купала. Паўлінка

Камізм каламбура абумоўлены неадназначным успрыманнем персанажамі спалучэння **у бога за плячыма** – як фразеалагічнага ('спакойна і ў поўнай бяспецы') і сінтаксічнага.

Сустракаюцца таксама фразеалагічныя каламбурны, пабудаваныя:

– на збліжэнні кампанента фразеалагізма і сугучнага з ім слова:

Авечка. А так, **богу дзякаваць**, з'есці магу, па дзеду пайшоў, дзед мой быў **з духоўнікаў**, ёў не ў свой дух.

У. Галубок. Суд

У рэпліцы абыгрываецца фразеалагізм **не ў свой дух** ('вельмі многа, ненасытна'), кампанент якога (**дух**) супастаўляецца з блізкім паводле гучання словам **духоўнік**:

– на сутыкненні двух сінанімічных фразеалагізмаў:

Аленка (жартаўліва). **Якое няшчасце! Гэта ж як у таткі пачнецца вялікі табачны пост, дык задасць ён нам усім табакі**.

Гарошка (дабрадушна). **Табакі не табакі, а перцу** калі-небудзь **дастанеш ты ў мяне за свой доўгі язык**.

Я.Купала. Тутэйшыя

Тут супастаўляюцца значэнні двух сінанімічных фразеалагізмаў — **задаць табакі і дастаць перцу** ('моцна пасварыцца на каго-небудзь');

– на абыграванні прыказак і прымавак:

Магрэта (устала). **Добра, саколік, дзякаваць Богу, што ўжо кончыў... Воля твая – приказ мне. Толькі памятай – кісель хваляць пакаштаваўшы**.

Саўка. Я не лізун, каштаваць не люблю, а калі ем дык усё да дна.

Л.Родзевіч. Збянтэжаны Саўка

У каламбуры абыгрываецца спалучэнне **кісель хваляць пакаштаваўшы**, якое ўспрымаецца і як устойлівае, і як сінтаксічнае.

У п'есах пачалі ўжывацца таксама каламбурны камбінаваны будовы, пры ўтварэнні якіх выкарыстоўваецца не адзін, а некалькі спосабаў:

Авечка. *Так точна, убачылі паперу, як нешта асаблівае, скруцілі па дзве сабачыя ножкі і толькі.*

Старшыня. *Я табе скручу ножку.*

Авечка. *Хіба ўжо другую, бо адна скручаная, – во, што за штука.*

У.Галубок. Суд

У гэтым каламбурны, з аднаго боку, абыгрываецца тэрміналагічнае спалучэнне **сабачая ножка** ('самаробная папяроста ў выглядзе люлькі'), адзін з кампанентаў якога супастаўляецца са словам свабоднага ўжытку **ножка** (памянш.-лask. ад *нага* – 'адна з дзвюх ніжніх канечнасцей чалавека'). З другога боку, мнагазначнае слова **скруціць** ужыта ў каламбурны як у прамым сэнсе ('зрабіць што-небудзь шляхам скручвання'), так і ў пераносным ('сапсаваць, знявечыць').

Рэдка ўжываюцца каламбурны ў драматычных творах другой паловы 20-х – пачатку 40-х гадоў (галоўным чынам у п'есах М.Грамыкі, І. Гурскага, В.Гарбацэвіча, К.Чорнага). Звязана гэта з тым, што ў "30-я гады цэнтральнае месца займае жанр народна-рэвалюцыйнай, народна-гераічнай драмы" [2: 52]. А ў драме, як правіла, каламбурны выкарыстоўваюцца абмежавана, часцей за ўсё – як сродак маўленчай характарыстыкі герояў, радзей – для стварэння гумару, сатыры, іроніі.

К.Чорны пераважна ўжывае фразеалагічныя каламбурны, якія ўтвараюцца ў выніку:

1) абыгравання фразеалагічнай адзінкі з аманімічным свабодным словазлучэннем:

Ладымер. *Сціхні ты! Што ты мяне точыш! Маё сэрца на кавалкі разарвецца.*

Сымон Мікуць. *Дык трэба да доктара.*

К.Чорны. Лета

Спалучэнне **сэрца на кавалкі разарвецца** ўжываецца не толькі як фразеалагічнае ('цяжка перажываць'), але і як сінтаксічнае;

2) абыгравання асобных кампанентаў фразеалагізма з аманімічным словам свабоднага ўжывання:

Першы голас. *Каму вы гаворыце?! Па вашаму, значыць, я сабак ніколі не трымаў? Ды я нашчот сабак сабаку з'еў.*

Другі голас. *Чаго не ведаю, таго не скажу. Можна і не аднаго сабаку з'елі, але я ўручаю галавой, што на сабачы хвост ніколі не прыглядаліся.*

К.Чорны. Не пішы чорт ведае як абыгрываецца фразеалагізм **з'есці сабаку** ('набыць вялікі вопыт'): кампанент **сабака** супастаўляецца з аманімічным словам свабоднага ўжывання.

Зрэдку сустракаюцца ў К.Чорнага лексічныя каламбурны (аманімічныя і полісемічныя):

Міхалючок. *Але, дзядзька Паціеўскі, каровы. Уцякла. Яна бегае, дык я да Дзяка ганяў.*

Усе (апроч Якубоўскага). *Да дзяка?*

Міхалючок. *Да гэтага бугая, што ў дзяка Якубоўскага былі забралі. У вас, дзядзька Якубоўскі. Дык мы гэтага бугая Дзякам назвалі.*

К.Чорны. Лета

Уласнае імя **Дзяк** супастаўляецца са словаўтваральна суадносным апелятывам **дзяк**.

Рыгор (мнецца). *Выйшла такая справа, што... выйдзем у сенцы там скажу.*

К.Чорны. Базылевічава сям'я

Мнагазначнае слова **выйсці** рэалізуе два значэнні – ‘здарыцца’ і ‘пакінуць межы чаго-небудзь’.

Небагата каламбураў і ў драматычных творах М.Грамыкі, В.Гарбацэвіча. Гэта пераважна паранамастычныя і полісемічныя каламбуры:

Іона. *Я не спазніўся на сабранне? А-а-а! Бачу, што не! Блаславёна трапеза сія, пшаніца, віно, **елей!***

Рая. *Пшаніца, віно і **іерэй!***

Прахайла. ***Елей**, дурніца! Алей, па-нашаму.*

М.Грамыка. Каля тэрасы

Аснова каламбура – збліжэнне блізкіх гучаннем, але сэнсава розных слоў **елей** - **іерэй**.

Сысой. ... *Ды вы з якой мясцовасці?*

Другі тэкінец. *У нас нэт мясцовасці...*

Сысой. *Як гэта? **Зямля** ў вас ёсць?*

Першы. *Пясок – **зямля**. Кызылкуп – **зямля**.*

М.Грамыка. Каля тэрасы

У каламбуры супастаўляюцца значэнні полісемічнага слова **зямля** (‘тэрыторыя, якая знаходзіцца ў чым-небудзь уладанні’ і ‘глеба’).

Параўнальна невялікая драматургічная спадчына Я.Коласа. Аднак у яго п’есах (“Забастоўшчыкі”, “У пушчах Палесся”, “Вайна вайне”) адным з адметных мастацкіх прыёмаў характарыстыкі персанажаў з’яўляецца каламбур. Аўтар ужывае як лексічныя, так і фразеалагічныя каламбуры. Сярод лексічных каламбураў пераважаюць полісемічныя. Так, адзін з герояў п’есы “Забастоўшчыкі”, каб пакпіць з мудрагелістага і забытанага выказвання свайго сябра, выкарыстоўвае мнагазначнае слова **галава**, якое ў кантэксце рэалізуе два значэнні: прамое (‘верхняя частка цела чалавека’) і пераноснае (‘кіраўнік, начальнік’):

Гарнак (напаўголасу). *Наш **галава** вашаму галаве галавою галаву разбіў.*

Таўлагічны паўтор абыгранага слова ўзмацняе камізм выказвання.

Сярод лексічных каламбураў у драматычных творах Я.Коласа вылучаюцца паранамастычныя, асноўны прыём пабудовы якіх – народная этымалогія:

Будан-Рыльскі (чытае ўказ імператара). <...> *Нижним чином запаса с увольнительными билетами, а не имеющим таковых с видом на жительство явиться на сборный пункт уездного воинского начальства в г. Минске на другой день **мобилизации** в 6 часов утра.*

Бабка Тацяна. *А што ж гэта ён, мае любачкі, вычитвае? Якая ж гэта **аблізацыя**.*

Я.Колас. Вайна вайне

Паранамастычны каламбур будуюцца ў выніку збліжэння ў адным кантэксце слоў **мобілізацыя** – **аблізацыя**.

Багаццем і разнастайнасцю спосабаў пабудовы вызначаюцца ў п’есах Я.Коласа фразеалагічныя каламбуры. Гэта такія спосабы, як:

а) сутыкненне значэнняў полісемічнага фразеалагізма:

Шышла (напускае на сябе важнасць). *Я, да, **собственна**, да і **не спускаю** яе з **вока**.*

Поп (насмешліва). *Вы, быць можа, глядзіце на яе і дужа пільна. Ды я баюся, каб прыгожая шыльда не **заспаніла** ад вас асноўнага.*

Я.Колас. Вайна вайне

Камізм каламбура абумоўлены сутыкненнем значэнняў полісемічнага фразеалагізма **не спускаць з вока** – ‘сачыць за кім-небудзь’ і ‘глядзець не адрываючыся’;

б) супастаўленне кампанента фразеалагізма і аманімічнага з ім слова свабоднага ужывання:

Саўка. Я? У партызаны? Ну, а калі я **страляць** не ўмею.

Бруй. *Страляць табе, ягамосць, і не прыйдзеца.*

Бусыга. Ты толькі **страляй вачамі** ды слухай вушамі.

Я. Колас. У пушчах Палесся

Ва ўрыўку каламбурна супастаўляецца фразеалагізм **страляць вачамі** ('кідаць кароткія хуткія позіркi') з аманімічным яго кампаненту словам **страляць** ('рабіць выстралы');

в) сутыкненне двух фразеалагізмаў з агульным для іх кампанентам:

Будзік. О, *шэльмы!* **Пусціць іх свечкаю да бога.** Я не буду я, калі не **пушчу іх у паветра дымам.**

Я. Колас. У пушчах Палесся

У каламбурі супастаўляюцца два фразеалагізмы **пусціць свечкаю да бога і пусціць дымам у паветра** ('спаліць, знішчыць агнём') з агульным кампанентам **пусціць**.

Часта выкарыстоўвае каламбурі К. Крапіва¹. У яго драматычных творах сталі шырэй ужывацца сінанімічныя, антанімічныя каламбурі, якія да гэтага часу ў драматургіі выкарыстоўваліся вельмі рэдка:

Даніла (дзеду Бадылю). А цябе, дзед Мікола, ведаеш, хто сюды *запатрабаваў?*

Дзед Бадыль. Ну, мусіць жа ты?

Даніла. Той, што ў сваты прыезджаў зімою.

Дзед Бадыль. Таварыш **Луста?**

Даніла. Але, **Скіба**.

К. Крапіва. Партызаны

Сінанімічны каламбур будзецца на супастаўленні слоў-сінонімаў **луста – скіба**.

Нічыпар. *Глядзі ты!* У яго ж і *свая жонка гладкая*.

Цёця Каця. *Гладкая, мусіць, прыелася, да шурпатай* пацягнула.

К. Крапіва. Хто смяецца апошнім

Камізм каламбура абумоўлены сутыкненнем слоў-антонімаў **гладкі – шурпаты**.

Такім чынам, у ранніх драматычных творах (інтэрмедых да школьнай драмы, батлейкавых п'есах, народнай драме) пераважаюць простыя па структуры каламбурі, часцей за ўсё – паранамастычныя, пабудаваныя на аснове народнай этымалогіі. Вельмі рэдка сустракаюцца каламбурі іншых тыпаў – полісемічныя і фразеалагічныя.

У драматычных творах канца XVIII і на працягу XIX стст. разам з полісемічнымі, паранамастычнымі і фразеалагічнымі пачалі ўжывацца і аманімічныя каламбурі.

З развіццём драматургіі спосабы пабудовы каламбураў становяцца больш разнастайнымі, асабліва ў пачатку XX ст. у перыяд росквіту камедыйнага жанру. Шырока выкарыстоўваецца каламбур у п'есах такіх майстроў слова, як У. Галубок, Я. Купала, К. Крапіва і інш.

ЛІТАРАТУРА

1. Народны тэатр. – Мн.: Навука і тэхніка, 1983. – 511 с.

2. *Шайлоўская М. Ф.* Беларуская драматургія. – Мн.: Нар. асвета, 1981. – 128 с.

¹ Падрабязней гл.: Шубадзёрава Ала. Каламбурі ў п'есах Кандрата Крапівы і спосабы іх утварэння // Роднае слова. 1996. № 3. С. 53–60.